

JIRÍ SKALIČKA

POJETÍ SATIRY V JUNGMANNOVĚ LITERÁRNĚTEORETICKÉ KONCEPCI

Jungmannovy první zveřejněné básnické pokusy jsou epigramy, zaměřené na ženské nectnosti: v Puchmajerově Sebrání I. r. 1795 je to čtyřveršový epigram o Zdoborce, ve III. svazku r. 1798 pak čtyři epigramy: Zlé ženy, Spatný zisk, Na vypadlý paní zub a Dívce, která litovala, že mu tajemství zjevila. R. 1808 je v Hlasateli českém¹ otištěn překlad satirické básně Popeho Lazebnice. Z r. 1814 pochází „jinotajitelná báseň z V...“ (roz. Voltaira) — Žádostka i Blahodal. Ještě v r. 1798 se Jungmann pokusil o první českou znělku Těžké vybrání,² která má ne-li satirický, tedy aspoň humorný závěr. Z téhož roku pochází galantní skladbička Múzy a též devět epigramatických Nápisů, z nich některé nepůvodní, přeložené ze Sarbiewského a Popeho. Kromě žen káře v nich Jungmann i muže, zvláště hlupáky nebo špatné kazatele. I v řecké antologii ve Slovesnosti z r. 1820 najdeme Jungmannovy překlady sedmi epigramů, z nich dva poslední, Břicho a Tancíř, výrazně satirické.

Ale i v prozaických překladech Jungmannových nacházíme početné práce satirické, tak už v Hlasateli,³ čteme z Lukiana Samosatského dialog Timon aneb Nevlídník (Misanthropos), později⁴ dialog Diogenes a Pollux — s podtitulkem: Dotýká filozofů, boháčů a jiných, a konečně⁵ dialog O marnosti krásy, mocnosti, bohatství a jiných předností lidských. Právě tyto překlady vedly jistě k nejlepší vlastní satíře Jungmannově, k Dvojmu rozmlouvání, z něhož jak O jazyku českém, tak Rozmlouvání druhé vyšly r. 1806 v Hlasateli.⁶ Hrdinové Rozmlouvání, Daniel Adam z Veleslavína, Čech a Němec, v druhém dialogu Slavomil a Protiva, představují první typické charaktery novočeské prózy, výrazně odlišené svými názory i jazykem. Jde tu o satiru programově koncipovanou, viz otázku Protivovu, zda by byl „Slavomilovy satiry hoden“, kdyby nepřiznal, že „kdo svým

¹ Hlasatel český 3, 1808, 580.

² Jungmann ji otiskl v *Nových básních* Puchmajerových, svazek IV., r. 1802, 29.

³ Hlasatel český 1, 1806, 249n.

⁴ *Ibidem*, 3, 1808, 643n.

⁵ *Ib.*, 470n.

⁶ *Ib.*, 1, 1806, 43 a 321n.

vlastencům prospívá, světu prospívá“.⁷ Dověšením Jungmannova úsilí o satirickou prózu polemickou je pak útok proti odrodilému Bohemariu-sovi r. 1814.⁸

Ani v prozaických překladech satir nezůstalo u antických představitelů, Jungmann přeložil indický satirický příběh Čtyři sprostní bramíni podle Schleglovy verze,⁹ „z ruského“ převedl N. J. Novikova Příběh satirický, určený zároveň už názvem, z Franklinových menších spisů moralitu Starý chudý Richard. Sám vtipně odbývá pověru o existenci plivníka ve stejnojmenném článku a konečně z humanisty Pontana (Mosteckého) čerpá k výkladu a popisu bujarých studentských slavností O beáníích akademických. Už tento výčet naznačuje, že Jungmannův zájem o satiru nebyl pouhým důsledkem dobových snah vytvářet osvícenskou poezii jakožto „hříčku rozumu a vtipu“, ale že satira se mu stává blízkým a oblíbeným žánrem, vyjadřujícím nejlépe jeho životní postoj a názory. Jak svědčí Václav Zelený,¹⁰ líbila se Jungmannovi i satira Horácova v Hromádkových Prvotínách, do Slovesnosti prý mu Palkovič „vytáhl“ (roz. vybral) Labyrint světa Komenského. Jungmann sám vedl svého svata Ignáce Hájka k soustavným překladům lukiánovským, dovedl využít např. také invektivy z Horáce proti těm, kdo odsuzovali neologizování. Byl též překladatelem libreta Mozartova Únosu ze serailu,¹¹ pokud bychom chtěli i tento kus počítat k satirickému žánru. Takováto dispozice k satirě není jen příznakem mladých let Jungmannových, satirický sklon je mu vlastní do pozdního věku, tak ještě r. 1842 zasahuje v Muzejníku do pravopisných sporů mezi jotisty a ypsilonisty žertovnou Rozepří mezi písmeny.

V prvním vydání své Historie literatury české r. 1825 neměl ještě Jungmann mnoho příležitosti vykazovat českou satirickou produkci: v příslušných kategoriích uvádí pod heslem Básně jinotajitelné především bajky, a to ezopské, Lessingovy, domácích autorů Chmely a Tomsy, počítá sem i Herderovy Listy z dávnověkosti. Vlastní satirické básně označuje jako mravokárné a kromě tvorby Dobrotы Smíchorada (= Fr. Vladislava Heka) má příklady jen ze starší literatury, resp. z časopisů. Z „básní epigramatických čili nápisných“ uvádí Sychrovy Malíčosti a opět řadu prací v časopisech, následují pohádky (= hádanky) a konečně dramata, ta včetně truchloher, na závěr už zmiňovaná komická opera Mozartova Únos ze serailu, uváděná zde jako rukopisná práce. Ani v rozdělení, ani v označení se od tohoto souboru příliš neliší vydání Historie z r. 1849, tedy posmrtné, v němž je nová literatura registrována až do r. 1846. Kromě oblíbených Kocourkovíad, Langrova Bohdaneckého rukopisu a Hajnišových Trnek jsou uváděny satirické básně pouze časopisecké, včetně Rubšových a také Borovského (= Havlíčka), avšak u tohoto jen prózy — Matka Perly Makasarského oleje, Milencův hrob a Jelikož jsme módisté. Navíc kromě „jinotajitelných“ a epigramatických čísel čteme v oddíle nazvaném Rozprávky, novely, báchorky nerozlišenou směs prózy, z níž

⁷ *Sebrané spisy Josefa Jungmanna*, Praha 1841, 156.

⁸ Hromádkovy Prvotiny pěkných umění na rok 1813, list 47.

⁹ Tato i následující prózy viz *Sebr. sp. J. Jungmanna*, Praha 1841.

¹⁰ Václav Zelený, *Život Josefa Jungmanna*, Praha 1873, 77, 116 a 173.

¹¹ Tiskem v Praze 1830.

je pak teprve dodatečně nutno odvozovat, co je tu vlastně próza satirická, např. Chocholouškův Kocourkov. Zde je tedy Jungmann pod vlivem tradičního pojetí satiry jako básnického žánru lyrického, kdežto próza mu splývá v jeden proud, nerozlišuje satirickou od jiné. V r. 1825 si Jungmann povzdechl, že „mravokárné (satirické), jinotajitelné a konečně divadelné formy básnictví více méně vzdělávány jsou“.¹² Situace se nesporně změnila v 30. letech a pak od poloviny 40. let, hlavně však kolem roku 1848, toto poslední období však již Historie nepostáhla.

Jungmannova Slovesnost z r. 1820 uvádí také řadu satirických prací a v teoretickém úvodu rozlišuje různé jejich odrůdy. Pod titulkem Alegorické neb jinotajitelné básnictví uvádí alegorii, fabuli nebo bajku a pohádku (= hádanku). V ukázkách čteme dvě kapitoly z Komenského Labyrintu. Velký je tu počet tzv. mravních básní, didaktických, vlastně bajek, i když těm je opět věnován zvláštní oddíl, nazvaný Ezopiické fabule nebo bájky, a to „prostomluvné“ (prózou) i veršem. V prozaických satirách čteme překlad části Erasmy Chvály bláznovství od Rehoře Hrubého, v poezii Tablicovu Pýchu a pak množství „nápísů“ či epigramů — Komenského, Hněvkovského, Polákových, celkem přes třicet.

Jungmannovy teoretické názory na satiru jsou tu značně obsírné, věnoval jim §§ 55. a 56. Odlišně od Slovesnosti z r. 1820 se o čtvrt století později zdůrazňuje estetická stránka věci; v poznámce na štr. 150 tam čteme: „Oučel satiry není, jakž mnohým se zdá, lepšení mravův, nýbrž jako všeho básnictví zábava estetická a zadosti učinění rozumu skrze city estetické.“ Dokládá to nově šest lyrických skladeb z Čelakovského Ohlasu písní českých vedle už známé ukázky z Erasma Rotterdamského. Mnohem více jsou zde zastoupeny alegorické skladby, „jinotajné“, jak je nyní Jungmann nazývá, ukázky čítají čtyřicet pět stran!

Nově připojil Jungmann v 2. a 3. vydání Slovesnosti za „epigrammatické básnictví“ oddíl VI., tzv. básnictví směšné nebo šutečné (burlesque), k němuž počítá travestie a parodie. Ve srovnání s r. 1820 se tedy jednak rozmnožil počet ukázek, což dokumentuje vzrůst české obrozenské literatury, a dále se diferencovaly literární žánry s důrazem na estetickou stránku věci, moment pochopitelný v teorii literatury už tak bohatě rozvítené.

Jungmannův postup hlavně ve Slovesnosti je dokladem toho, jak se měnily estetické normy dobové, jak se z původně klasicizujících teorií německých dospívá k novému pojetí. Nemusí nás ani tak zajímat, do jaké míry byl vzorem Jungmannovým Pölitz, Eberhard nebo Reineck, důležitější asi je, že Jungmann četl Jeana Paula a že z Augusta Eberharda Handbuch der Aesthetik (1803) si všiml zvláště dopisu 80., v němž autor „velmi obsírně prodlévá u vylíčení toho, co jest komické, groteskní, burleskní“ atp., jak tvrdí už Karel Hikl.¹³ Tam, kde Pölitz vycházel z psychologie, z pocitů básníkůvých, čehož se i Jungmann zprvu držel, snaží se nyní v 2. vydání vycházet z textu básně samé: „... zvoleno jest jiné dělidlo..., tj. vida čili obraz člověčenstva. Tento obraz vystavuje se v básni

¹² *Historie literatury české*, Praha 1825, 495.

¹³ V článku *Jungmannova Slovesnost a její předlohy*, *Listy filologické* 38, 1911, 207—19.

buď bezprostředně, co obraz vlastní, nebo prostředně, co obraz jinotajný, alegorický. V obojím pak obraz ten co přítomný se klade (báseň vlastní) nebo se ruší a zdvihá (báseň satirická), a to opět způsobem přirozeným nebo fantastickým (smyšleným); potom buď řada myšlenek se představuje, neb myšlenka jediná (epigramatická báseň); posléze schvalně se v žert a hru obrací (žertovná báseň).¹⁴ I fakt, že z ukázek byly vypuštěny neumělé skladby starší, svědčí o autorském úsilí přijít s novou koncepcí, s novým pojetím. Už Julius Dolanský upozorňoval, že „nová Slovesnost“ byla „dílem novým“.¹⁵ Všiml si Jungmannova odlišení „nízkého slohu“, jenž nemusí být vadou jazykového projevu, jak to učila starší poetika. Jungmann v Krátkém pojednání rozlišoval nízkou komiku, burlesknost, šutečnost (od ruského šut = šašek) „divoobraznou a bezobraznou“ též podle tzv. nízkého slohu. Satiru (vedle idyly) chápal podle toho jako citový protiklad, v němž jsou lidské mravy odchýleny od přírody a ideálu, je v něm zjevná nedokonalost světa; satirik musí znát lidi a společnost, musí se vyhnout osobním důvodům, jinak by psal paskvil, který nepatří do pěkného umění.

V prvním vydání Slovesnosti vychází se tedy z pojetí humoru a satiry jakožto mravního základu, zachycují prý převrácenost celého života, satira ale neuráží, nýbrž vyvolává libost. Podstatný rozdíl mezi názory z r. 1820 a 1845 je ve větším důrazu na estetickou stránku věci, přičemž se trvá na rozlišení skladeb závislých na nízkém slohu od tzv. vyšších. Celkové pojetí tvorby i satiry však opouští původní převzaté hledisko psychologické, vycházející ze subjektivní básnickovy psyché, a snaží se být nezaujaté, vychází z podstaty skladby samé, jde tedy směrem k větší objektivnosti. Od zjednodušujícího výkladu o satirě jakožto žánru nižšího slohu, májícího za úkol nápravu mravů, dochází se k větší diferenciaci a estetickému pojetí.

U Jungmanna není nikdy daleko od teorie k praxi: jeho prvotiny i překlady byly toho přesvědčivým dokladem. Fakt, že jsou hojně zaměřeny k satirické tvorbě, svědčí jistě o osobním zájmu, ale i o potřebě rozšířit repertoár české umělecké satiry. Platí to zvl. o překladech, z nichž např. Popeho Lazebnici posuzuje Em. Chalupný jako přínos přímo havlíčkovský, v němž by nikdo „nehledal věc napsanou v r. 1808“. Je to jistě zásluha především Jungmannova jazyka, který byl vpravdě lidový a havlíčkovsky aforistický — vzpomeňme třeba jenom výroku z litoměřického období, když měl Jungmann zakázáno učit češtině v posluchárně a byl nucen se s výukou uchýlit do jídelny: „Já třeba v chlévě český učiti budu...“ Chalupný vůbec oceňuje Jungmannovo pojetí satirické, např. jeho Beleuchtung oceňuje jako „vzor polemiky věcné a vtipné, vcelku se rovnající polemikám Havlíčkovým...“¹⁶

Dokladem Jungmannova sklonu k satirě jsou i jeho Zápisky z posledních let života, v nichž se Jungmann naráz odhalil — k nechuti některých svých vykladačů — jako téměř voltairián a Wielandem a Lessingem ovlivněný odpůrce tyranů v životě i v literatuře! Voltairovi věnuje Jungmann

¹⁴ *Slovesnost*, Praha 1845, 103—4.

¹⁵ Julius Dolanský, *Jungmannův odkaz*, Praha 1948, 133.

¹⁶ Emanuel Chalupný, *Josef Jungmann*, Praha 1911, 26 a 91.

samostatnou pasáž, v níž hájí jeho spisy i fakt, že „někdy ousměšně vyjíždí na své nepřátely“. S Voltairem srovnává i Wielanda a oceňuje jeho postoj proti násilné vládě světské a kněžské: „Pravil Wieland, že nemá žádný spisovatel péra do ruky vzítí, leda že by bojoval proti dvěma úhlavním nepřátelům člověčenstva: násilné vládě světské a kněžské. Trudno stanoviti, která z nich je horší.“¹⁷ Svůj progresivní postoj vyjadřoval Jungmann vtípně v odporu k fanatickým kněžím jako nepřátelům vědění a umění — tak vtípem o Evě, která kdyby byla bohoslovcem pražským, byla by ovoce nejedla... Podobně odmítá papežstvo, pýchu panskou, výrazně ho zaujal epigram M. Kožíška (Martina Pelcla) na odrodilce Kindermanna von Schulstein, „hrobní nápis“: „Zde leží hrobník národa českého, / vlastenci, vyserme se na hrob jeho.“

Právě tuto jednotu Jungmannova úsilí teoretického i praktického; snahu vyjadřovat své názory vtípem a satirou a zároveň je dobře, na vědeckém podkladě chápat a vykládat pokládáme za velkou přednost Jungmannovu. Ta z něho dělá podobně jako z Havlíčka vzor a příklad umělce, satirika, teoretika a pokrokového vlastence v jedné osobě, člověka, jehož památka s věky nepomíjí.

AUFFASSUNG DER SATIRE IN JUNGSMANNS LITERATURTHEORETISCHER KONZEPTION

Josef Jungmann hat sein Schaffen in seiner Jugend mit Satiren in Vers und Prosa begonnen, orientiert zunächst auf allgemein-menschliche Probleme, später dann auf die Fragen des tschechischen Patriotismus. Es mangelte damals an origineller tschechischer Satire, wie auch aus Jungmanns Geschichte der tschechischen Literatur aus dem Jahre 1825 hervorgeht; in ihrer zweiten, postumen Ausgabe von 1849 erscheint die Lage bereits günstiger, die Zahl der Satiriker wie auch der satirischen Gattungen ist angewachsen.

Jungmanns „Slovesnost“ aus dem Jahre 1820 ging von der herkömmlichen Auffassung der Satire als lyrisches Genre aus; in der zweiten Auflage von 1845 betont der Verfasser die ästhetische Seite der Sache. Seine neue Konzeption hebt nicht mehr die ethische Seite der Satire hervor, entgegen seiner älteren subjektiv-psychologischen Auffassung unterstreicht er nunmehr die Notwendigkeit einer größeren Objektivität des Satirikers. Jungmann selbst ist immer bestrebt, Theorie mit schöpferischer Praxis zu verknüpfen, wie das seine eigene satirische Produktion und auch die nach seinem Tode entdeckten „Aufzeichnungen“ belegen.

¹⁷ Vydání Zd. V. Tobolky, Praha 1907, 75, čl. 41.

